

pp. 242-43; 6/2, Farvardin 1334 Š./April 1955, pp. 183-84; Tir 1334 Š./July 1955, pp. 468-69. Idem. *Qīām-e Šayḵ Moḥammad Kīābānī*, 4th ed., Tehran, 1354 Š./1975. Idem, *Fehrest-e majallāt-e mawjūd dar Ketāb-kāna-ye Āstān-e qods-e rażawī*, Mašhad, 1364 Š./1985. I. Bloss and M. Schmidt-Dumont, *Zeitschriftenverzeichnis moderner Orient. Stand 1979*, Hamburg, 1980, p. 121. L. P. Elwell-Sutton, "The Iranian Press, 1941-47," *Iran* 6, 1968, pp. 65-104. Š. Esfandiārī et al., *Maṭbū'āt-e Irān. Fehrest-e taḥlīlī-e ketāb-kāna-ye Majles-e senā*, Tehran, 1358 Š./1979. G. Kohan, *Tārīḵ-e sānsūr dar maṭbū'āt-e Irān I*, Tehran, 1360 Š./1981. R. Mach and R. D. MacChesney, *A List of Persian Serials in the Princeton University Library as of September 1, 1971*, Princeton, N.J., 1971. Ḥ. Mawlānā, *Sayr-e ertabāt-e ejtemā'ī dar Irān*, Tehran, 1358 Š./1979. M. Moḥīṭ Ṭabāṭabā'ī, *Tārīḵ-e taḥlīlī-e maṭbū'āt-e Irān*, Tehran, 1366 Š./1987. S. Nafīsī, "Maṭbū'āt," in *Komīsīūn-e mellī-e Ūnesko dar Irān*, ed., *Irānšahr II*, Tehran, 1343 Š./1964, pp. 1246-63. 'A. Nāhīd, *Zanān-e Irān dar jonbeš-e Mašrūṭa*, Saarbrücken, 1989. A. Nō Rouze (Hassan Moghadam), "Registre analytique annoté de la presse persane depuis la guerre," *RMM* 60, 1925, pp. 35-62. H. L. Rabino, *Šīrat-e jarāyed-e Irān wa jarāyed-ī ke dar kārej az Irān be zabān-e fārsī ṭab' šoda ast*, Rašt, 1329/1911. M.-E. Reżwānī, "Sayr-ī dar naḵostīn rūz-nāmahā-ye Irān," *Majalla-ye barrasihā-ye tāriḵī* 2/5, 1346 Š./1967, pp. 61-76. U. Sims-Williams, ed., *Union Catalogue of Persian Serials and Newspapers in the British Libraries*, London, 1985. G. Šokri, *Fehrest-e rūz-nāmahā wa majallahā-ye fārsī dar Mo'assasa-ye āsiā'ī*, FIZ 27, Tehran, 1366 Š./1987. M. Solṭānī, *Fehrest-e rūz-nāmahā-ye fārsī dar majmū'a-ye ketāb-kāna-ye markazī wa markaz-e asnād-e Dānešgāh-e Tehrān, marbūṭ be sālhā-ye 1267-e qamarī tā 1320-e šamsī*, Tehran, 1354 Š./1975. Idem, *Fehrest-e majallahā-ye fārsī az ebtedā tā sāl-e 1320 Š.*, Tehran, 2536=1356 Š./1977. *Zeitschriftenverzeichnis Orient* (Tübingen) 1, 1983.

(NASSEREDDIN PARVIN)

DĀNEŠ (Doniš), **AHMAD** MAḠDŪM b. Mīr b. Yūsuf ḤANAFI ŠEDDĪQĪ BOKĀRĪ (1242-1314/1827-97), known as Aḥmad Kallā and Mohandes (lit., "engineer"), a historian and progressive Tajik writer of Bukhara. The son of the imam of a small mosque in Bukhara, he proved more interested in stories told in the street than in koranic studies (Islamova, p. 50). Nevertheless, he studied in a *madrasa* (religious school), where he also taught himself history, literature, astronomy, geometry, medicine, calligraphy, and music; his artistic gifts caught the attention of the court architect, whose protégé he became (Epifanova, pp. 9-10). In about 1850 he entered the service of the amir Naṣr-Allāh (1242-77/1827-60) as a painter and calligrapher; he subsequently became a court astronomer and served as liaison between the amir and the 'olamā' (*yasāvōl-e*

'olamā') of Bukhara.

Although as a freethinker he was unpopular at the courts of Naṣr-Allāh Khan and his successor, Moẓaffar-al-Dīn Khan (1277-1302/1860-85; Radzhabov, 1957, p. 155), the amirs wished to make use of his talents while keeping him at a distance from the court. He was thus sent three times to St. Petersburg as secretary of Bukharan embassies, in November 1857, October 1869, and January 1874 (Dāneš, 1960a; idem, 1960b). These journeys convinced him of the backwardness of Bukhara and the need for reforms (*Istoriya*, p. 259). In 1297-98/1879-80 he abandoned the court, disgusted by what he perceived as immorality in ruling circles.

Nevertheless, in his treatise *Resāla dar naẓm-e tamaddon wa ta'āwon*, part of his major work, *Nawāder al-waqāye'*, which was composed in 1292-1300/1875-82, he tried to persuade Moẓaffar-al-Dīn Khan of the need for reforms (Radzhabov, 1976; Mirzoev, 1953). These reforms included reorganization of the treasury, fixing of wages, and formulation of ethical standards for civil servants. Dāneš argued that the four pillars of government are the army, the subjects, gold, and water and that the five elementary requirements of the state are a strong and righteous ruler, honest civil servants, competent physicians, an educated population, and sufficient water (Dāneš, 1989, *passim*). His proposal that science and technology be included in the *madrasa* curriculum led to his denunciation as an infidel in religious circles (Radzhabov, 1957, p. 367). He also favored the teaching of Russian (Avezboeva, p. 13). He was particularly interested in irrigation, and, after negotiating with the Russian authorities, he tried in vain to persuade the amir to accept "infidel" Russian conditions for building irrigation works for Bukharan agriculture (Mirzoev, 1964). Dāneš's treatise, however, displeased Moẓaffar-al-Dīn Khan, who in 1302/1885 despatched him as a religious judge to the remote provinces of Ḳuzar and Naḥrpay; he returned to Bukhara a few months later, after the amir's death. The rest of his life he devoted entirely to writing (Scarcia, p. 88).

One of Dāneš's most important books is a history known by various titles: *Risola* (*Resāla*), *Toriḳča* (*Tārīḳča*), and *Tarjimai holi amironi Buḳori šarīf az Amīr Daniyol to 'asr-i Amīr 'Abdalahad* (*Tarjoma-ye ḥāl-e amīrān-e Boḳārā-ye šarīf az Amīr Dāniāl tā 'aṣr-e Amīr 'Abd-al-Aḥad*), written in 1312-15/1895-97. It had to be circulated in secret, for in it Dāneš denounced the institutions of Bukhara and the corruption of the regime (Braginskii, p. 95; Epifanova, pp. 13-22; Nadzhafova, *passim*; Radzhabov, 1961, p. 88). It is a major historical source for this period, containing a description of Dāneš's journeys to St. Petersburg, an account of the wars between Bukhara and Russia, and Dāneš's negative views of tsarist colonial policy in Central Asia.

Dāneš appears to have promoted the custom of the literary salon in Bukhara, bringing together such poets and musicians as 'Abd-al-Qāder Ḳ'āja Savdo (Sawdā': 1238-90/1823-73), Šams-al-Dīn MaḠdūm, known as Šohin (Šāhin; 1275-94/1859-94), Moḥammad-Šeddīq

دانش، احمد مخدوم

۷۳

منابع: اردو دائره معارف اسلامیه، تکملہ، لاہور ۲۰۰۲/۱۴۲۳ء۔ ذیل «احسان دانش» (از خورشید خاور امروہی)؛ امجد علی شاکر، چند معتبر حوالے، لاہور ۲۰۱۰ء؛ احسان دانش، «احسان دانش»، در بیسیویں صدی میں اردو غزل، مرتبہ نیاز فتح پوری، لاہور: الوقار پبلی کیشنز، ۲۰۰۷ء؛ ہمو، جہان دانش، لاہور ۲۰۰۲ء؛ ہمو، جہان دگر، لاہور ۲۰۰۱ء؛ ہمو، زنجیر بہار، لاہور ۲۰۰۰ء؛ ہمو، شیرازہ، لاہور: مکتبہ دانش، [بی تا]؛ ہمو، فصل سلاسل، لاہور ۱۹۸۰ء؛ ہمو، مقامات، لاہور: مکتبہ دانش، [بی تا]؛ ہمو، میراث مومن، لاہور ۱۹۶۸ء؛ ہمو، تغیر فطرت، لاہور: مکتبہ دانش، [بی تا]؛ رفعت مالک، «احسان دانش»، ماورائثر نیشنل، ج ۹، ش ۳ (۲۰۰۸)؛ ریاض مجید، اردو میں نعت گوئی، لاہور ۱۹۹۰ء؛ سلیم اختر، ہاتھ ہمارے قلم ہوئے، لاہور ۱۹۹۵ء؛ ابوسلمان شامیجانیپوری، کتابیات پاکستان کے اخبارات و رسائل، اسلام آباد ۱۹۸۴ء؛ شورش کشمیری، مضامین شورش: آغاشورش کاشمیری کی غیر ملون ادبی اور تاثراتی تحریریں، ترتیب و تدوین محمد اقبال جاوید، لاہور ۲۰۰۱ء؛ محمد وارث کامل، «احسان دانش»، نقوش [ویژہ نامہ شخصیت]، ش ۲ (۱۹۵۶)؛ اصغر حسین خان نظیر لدھیانوی، تذکرہ شعرائے اردو، لاہور ۱۹۵۳ء؛ مقبول جہانگیر، یاران نجلد، لاہور ۱۹۷۶ء؛ گوہر ملیانی، عصر حاضر کے نعت گو، صادق آباد ۱۹۸۳ء؛ ضمیر احمد ہاشمی، اوراق گل، رامپور ۱۹۴۴ء۔

/ رفاقت علی شاہد /

دانش، احمد مخدوم، نویسنده، شاعر و مورخ مشہور تاجیک۔ نام کامل وی احمد مخدوم بن میر بن یوسف حنفی صدیقی بخاری و مشہور به «احمد کلہ» و «مهندس» بود۔ در ۱۲۴۲ در بخارا به دنیا آمد۔ پدرش امام یکی از مساجد بخارا بود (نمونہ ادبیات تاجیک، ص ۲۸۷؛ عینی، ص ۳۴۲)۔ خواندن و نوشتن را نزد مادرش آموخت۔ سپس پدرش وی را برای قرائت و حفظ قرآن به مکتب خانہ سپرد۔ به سبب آنکہ لکنت داشت، ملای مکتب به جای قرائت قرآن، او را به حفظ قرآن واداشت۔ علاقہ وی به قصہ خوانی باعث شدہ بود از ہر فرصتی برای فرار از مدرسہ و رفتن به معرکہ قصہ خوانان استفاده کند (عینی، ص ۳۴۲-۳۴۳)۔ پس از مکتب، به مدرسہ رفت۔ پس از مدتی، در خطاطی و نقاشی تبحر یافت و برخلاف روش مدارس بخارا، آموختن هندسہ، ہیئت و موسیقی را آغاز کرد۔ در این زمان، با کتابت و خطاطی و تذهیب کتابها ارتزاق می کرد و علاقہ اش به باخیر شدن از آیندہ باعث شد به آموختن نجوم و احکام آن بپردازد (عینی، ص ۳۴۳-۳۴۴)۔ پس از اتمام تحصیلات در حدود ۱۲۶۶، به دربار امیر نصر اللہ منغیت (حک: ۱۲۴۲-۱۲۷۷) معرفی و خطاط و نقاش آن دربار شد۔ پس از روی کار آمدن امیر مظفر، پسر نصر اللہ، دانش به همکاری خود با وی ادامہ داد۔ برخی علمای دربار امیر مظفر دانش را به سبب نوشته های تجددخواہانہ اش، کزدین می نامیدند۔ بالاین حال، او

خواندہ اند (مقبول جہانگیر، ص ۱۴)؛ برای نمونہ ع دانش، فصل سلاسل، ص ۳۰-۳۱)۔ او مضامین اجتماعی، اخلاقی و گاہ عرفانی را با محتوایی انقلابی بازگو کردہ و بیانی سادہ و روان، آمیختہ با زبان روزمرہ و تشبیہات و استعارہ های نو بہ کار گرفتہ است (لدھیانوی، ص ۳۸۶؛ کامل، ص ۱۴۶۹)؛ برای نمونہ ع دانش، میراث مومن، ص ۱۰۶-۱۰۷؛ ہمو، فصل سلاسل، ص ۳۹، ۶۱)۔ بہ سبب محتوای شعرش، جنبش ترقی خواه (ترقی پسند تحریک) وی را «شاعر برادر» می خواند ولی بی توجہی دانش بہ این جنبش منجر بہ مخالفت آنها با وی شد (دانش، جہان دانش، ص ۵۲۰-۵۲۱؛ کامل، همانجا)۔ دانش برای حمایت از مستضعفان بہ نہضت خاکسار پیوست۔ در حالی کہ جنبش «نیازمندان لاہور» با وی و شعرهایش مخالفت می کرد (دانش، جہان دانش، ص ۴۸۳؛ شورش کشمیری، ص ۲۹۹، ۳۰۲)۔

نعتہای دانش از نظر موضوع متنوع و از نظر اسلوب قوی است۔ شعر بلند دارین (لاہور ۱۳۹۴)، در قالب سدس، از نعتہای معروف وی بہ اردوست (ع ریاض مجید، ص ۴۹۲، ۵۱۷)۔

اشعار دانش بہ زبانہای مختلف ترجمہ شدہ اند۔ از جملہ مستخبی از سرودہ هایش بہ روسی در مسکو بہ چاپ رسیدہ است (دانش، جہان دانش، ص ۳۷۸؛ پانویس)۔

در بین آثار مشہور وی، جہان دانش (لاہور ۱۹۷۵) و جہان دگر (لاہور ۲۰۰۱) از مشہورترین زندگینامہ های خودنوشت بہ زبان اردو بہ شمار می آید۔ او در جہان دانش، مجموعہ ای از رویدادہای زندگی خود را صادقانہ بیان کردہ و در جہان دگر، کہ بخش دوم جہان دانش است، بیش از پرداختن بہ احوال شخصی، شرح حال مختصری از معاصرانش ذکر کردہ است۔ در این اثر، دیدگاہهای مذہبی، اجتماعی و سیاسی دانش و نظر وی درباره مکاتب فکری همعصرش نمایان است (ع امجد علی شاکر، ص ۲۲)۔

تذکیر و تألیف (لاہور ۱۹۷۰) و اردو مترادفات (لاہور ۱۹۷۰) از تألیفات مہم وی در حیظہ زبان شناسی است۔ از مطالعہ این دو اثر برمی آید کہ دانش زبانہای دیگر مثل انگلیسی، ترکی، چینی، روسی، سنسکریت، عربی و فارسی را می شناختہ است (ع شاہجہانپوری، ص ۹۲؛ سلیم اختر، ص ۳۵۹-۳۶۰)؛ برای برخی دیگر از آثار وی ع دانش، جہان دانش، ص ۶۴۷-۶۴۸)۔ بہ پاس خدمات ادبی دانش، حکومت پاکستان بہ وی نشان «ستارہ پاکستان» را اعطا کرد (د. اردو، تکملہ، همانجا)۔ معاصران دانش فضائل اخلاقی وی را ستودہ اند (برای نمونہ ع شورش کشمیری، ص ۳۰۳؛ مقبول جہانگیر، همانجا؛ امجد علی شاکر، ص ۲۳)۔

03 Mart 2019

د، ر

نسخه‌برداری دیوان شاعران و رساله‌های علمی مشغول بود. به گفته خودش، در آن زمان، حکام بخارا میل چندانی به ساختن قصر و کوشک نداشتند که هنر معماری او لازم آید؛ اما علم نجوم و هنرهای خطاطی و نقاشی شخصیت دانش را نزد امیر و درباریان معتبر گردانده بود.

در عهد امیر نصرالله روابط امارت بخارا با روسیه پادشاهی آغاز شد. در سال ۱۸۵۷م، امیر نصرالله هیئتی به سفارت به روسیه فرستاد و دانش را به حیث کاتب («میرزا») برگزید. سفر به روسیه و آشنایی با شهر پترزبورگ، که در آن زمان پایتخت روسیه خوانده می‌شد و شهر اشراف‌نشینی بود، چشم دانش را به عالم دیگری باز کرد. دانش گسترده و بصیرت ادیب تاجیک در حل مسائل سیاسی توجه نمایندگان عالی‌رتبه روسیه را به خود جلب کرد. دانش در این سفر از چندین دانشگاه و مکان آموزش و پرورش و مراکزهای پژوهشی، علمی، صنعتی و مدنی پترزبورگ دیدن کرد. بعد از بازگشت از سفر روسیه (۱۸۵۸م)، گزارش مفصلی از دیده‌ها و شنیده‌های خود درباره وضعیت سیاسی و اقتصادی و مدنی روسیه به امیر تقدیم کرد. او امید داشت که امیر، به پیروی از نظام اداری دولت روس، در ساختار اداری بی‌سر و سامان امارت بخارا، به اصلاحاتی روی آورد. در واقع، امیر نصرالله درباره رونق اقتصادی و امور نظامی روسیه آگاهی‌های دقیقی به دست آورد، اما راه و روش دست زدن به اصلاحات را نمی‌دانست و فرصت این کار را هم نیافت. با این همه، کوشش کرد تا روابط سیاسی و اقتصادی را با روسیه خوب‌تر کند.

در سال ۱۸۶۰م، یگانه پسر و جانشین امیر نصرالله، به نام امیر مظفر، به امارت بخارا نشست. برخلاف امیر نصرالله، مظفر

دانش، احمد مخدوم بن ناصر. مستفکر، ادیب، شاعر، رسام، خطاط و دانشمند بزرگ تاجیک. در سال ۱۸۲۶م در بخارا به دنیا آمد. «دانش» تخلص علمی و ادبی اوست. دوستان و شاگردان و پیروانش، از جمله صدرالدین عینی*، او را با احترام «احمد-مخدوم دانش» می‌گفتند. عنوان «مخدوم» در آن زمان به کسانی داده می‌شد که عالم بودند و سمت دولتی داشتند. دانش خط و سواد ابتدایی را در نزد مادرش آموخت، که زن فاضله‌ای بود و برای دختران محله مکتب‌خانه‌ای گشاده بود. پدرش نخست او را به مکتب قاریان قرآن برد، اما چون اصول تعلیم آنها مقبول او نیفتاد او را به مدرسه سپرد. برنامه تعلیم مدرسه تنها به آموزش قرآن و حدیث، زبان عربی و شریعت و سنت محدود بود و دانش را قانع نمی‌کرد. او علوم طبیعی، ریاضیات، نجوم، هیئت، تاریخ، فلسفه و به‌ویژه علوم ادبی را خود به‌طور مستقل با مطالعه کتابها و رساله‌های دانشمندان فارس و عرب آموخت. به کوشش مادرش از همان دوران کودکی به هنر خطاطی میل پیدا کرده بود و چند نوع خط، به‌ویژه، نستعلیق را خیلی زیبا می‌نوشت. علاوه بر این، در هنر نقاشی و رسامی نیز مهارت فوق‌العاده‌ای داشت. در زمان تحصیل در مدرسه، این هنرها را تکمیل کرد و به عنوان «خطاط و رسام مانی‌قلم» شهرت یافت. خریداران این دو هنر در بخارا کم نبودند و، برای دانش، این هنرها مایه تأمین معیشت زندگی هم بود.

دانش، بعد از به پایان رساندن مدرسه، به عنوان معمار و نقاش به دربار امیر نصرالله (حک: ۱۸۳۶-۱۸۶۰م) دعوت شد. در دربار بیشتر به حیث کاتب و منشی خدمت می‌کرد، اسناد دولتی را می‌نوشت و به سفارش امیر و درباریان عالی‌رتبه، به

G043007

Terk

DOK

DANIŞ, Ahmed Mahdum

03.05.2017

Adhami, Siamak

A note on 'The house of oblivion' .-- 1999 ISSN: 0263-4937 DOI: 10. 1080/02634939995641 ISSN: 02634937 e-ISSN: 14653354 : Central Asian Survey, vol. 18 iii pp. 385-391, (1999)

; Dānish, Ahmad Makhdūm; Donish, Ahmad Makhdum